

GULYÁS LÁSZLÓ: CENTRIFUGÁLISBÓL CENTRIPETÁLIS? TITO KÍSÉRLETE A KOSZOVÓI KÉRDÉS RENDEZÉSÉRE 1945–1980

Abstract

In one of his most important book, titled „The dissolution of Habsburg monarchy” Oszkar Jaszi distinguished centrifugal and centripetal powers from point of view of multinational state.

In this study I show that Albanian minority of Kosovo how and why hesitated between the role of centrifugal and centripetal power within the Tito-leaded Yugoslav state, which was multinational similarity Habsburg monarchy.

1. Bevezetés

A 17. században beinduló migrációk és demográfiai folyamatok következtében a 20. század elejére Koszovóban a szerbek kisebbségbe kerültek.¹ Többséggé az albánok váltak, akik valamennyi albán lakta terület egyesítését tűzték zászlajukra. A Balkán háborúk (1912–1913) utáni rendezés, illetve az első világháború (1914–1918) utáni rendezés azonban ezt az albán törekvést keresztülhúzta.² Bár megszületett a független Albánia, az albán többségű Koszovó az 1918-ban létrejövő jugoszláv állam keretei közé került. Ez az első jugoszláv állam (1918–1941) Koszovóra mint régi szerb területre tekintett és ezért ellenséges kisebbségként kezelte az ott élő – és többségben lévő – koszovói albánokat, őket az állam létét fenyegető centrifugális erőként könyvelte el.³

Ezzel szemben az 1945 és 1985 közötti időszakban Tito megpróbálta a jugoszláv állam iránti lojalitásukat jelentős mértékben megnövelni, azaz a centrifugális erőnek tekintett albánokat centripetális erővé változtatni. A Tito halála (1980) utáni Jugoszláviában az egyre erősödő szerb nacionalizmus, különösen Milosevics politikai színpadra lépése után (1986) – hasonlóan a két világháború közötti időszakhoz – Belgrád újból centrifugális erőként kezelte a koszovói albánokat.⁴

Tanulmányunkban a koszovói kérdés 1945 és 1981 közötti történetét dolgozzuk fel, bemutatjuk Tito kísérletet azon kísérletét, amely arra irányult, hogy a centrifugális erőnek tekintett koszovói albánokat áttérrelje a jugoszláv állam fenntartásában érdekelt centripetális erők táborába.

2. A föderáció születése 1943–1946

Az első jugoszláv állam 1941 áprilisi összeomlása után Tito vezetésével 1941 júliusában elindult egy kommunista partizán mozgalom. Tito tudatosan törekedett a kommunista partizán mozgalom – és a mögötte álló kommunista párt – többnemzetiségű jellegének fenntartására, mivel úgy vélte, csak így válhatnak az újjászülető Jugoszlávia politikai centrumává.⁵ E törekvés jegyében születtek meg az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) 1943. november 29–30-i jajce-i ülésének ún. „államalapító” határozatai:

„Minden nemzet önrendelkezési joga alapján, beleértve az elszakadáshoz és a más nemzetekkel való egyesüléshez való jogot is, továbbá Jugoszlávia összes nemzeteinek igaz

akarataból összhangban... (az AVNOJ) meghozza a következő határozatot: 1. Jugoszlávia népei soha nem ismerték el és nem ismerik el Jugoszlávia szétdarabolását a fasiszta hatalmak részéről... 2. ....Jugoszlávia föderatív elven fog kiépülni, amely föderatív elv biztosítani fogja a szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és Crna-Gora-iak, vagyis Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Macedónia, Crna-Gora és Bosznia-Hercegovina nemzeteinek teljes egyenjogúságát... 4. A nemzeti kisebbségeknek Jugoszláviában biztosítva lesznek az összes nemzetiségi jogok."⁶

Látható, hogy Jajcében az AVNOJ elkötelezte magát a föderáció mellett. Ennek következtében a háború előrehaladtával egyre több „nem szerb” fordult az AVNOJ és a kommunista vezetőség partizánmozgalom felé. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a Titóék által kínált föderatív megoldás révén azon „nem szerb” nemzetek, akik köztársaságot hozhattak létre, nemzetként létezhetek a jugoszláv állam keretei között.

Az ellenállási mozgalmából közvetlen út vezetett a hatalom megszerzéséig a kommunisták számára Jugoszláviában, azaz a sikeres németellenes partizán mozgalmából rövid idő alatt monolitikus kommunista rendszer született.⁷ 1945. november 29-én összeült az ún. Alkotmányozó Nemzetgyűlés, mely kimondta a királyság megszüntetését és kikiáltotta a Jugoszláv Föderatív Népköztársaságot (JNF), majd az 1946. január 31-én kihirdetett alkotmánnyal megteremtette a föderatív jugoszláv államot.

Az alkotmány az államrendszer alapjának a föderációt fogadta el, és az országot hat népköztársaságra osztotta fel. Ezek az alábbiak (zárójelben fővárosukkal):

Bosznia-Hercegovina (Sarajevó),
Crna-Gora (Podgorica),
Horvátország (Zágráb),
Macedónia (Szkopje),
Szerbia (Belgrád),
Szlovénia (Ljubljana).

Emellett Szerbián belül létrehoztak két további autonóm egységet, a Koszovói-Metohija Autonóm Körzetet és a Vajdasági Autonóm Tartományt.

Az alkotmány rögzítette a szövetségi állam alapvető jogait és kötelességeit, s szintén meghatározta a hat tagköztársaság jogait és kötelességeit, illetve viszonyát. A jugoszláv népek és tagköztársaságok egyenjogúságának államjogi garanciáját a Szövetségi Szkupstina két háza biztosította. A Népek Tanácsában mind a hat tagköztársaság egyenlő számú képviselővel vett részt, míg a Szövetségi Tanácsban Jugoszlávia lakosai arányosan képviseltették magukat.

Az alkotmány két fontos vonására kell a figyelmet felhívunk. Egyrészt a politikai rendszer középpontjában a kommunista párt – a JKP – állt, mely a hatalom egyetlen és megkérdőjelezhetetlen birtokosa volt. Egyszerre volt törvényhozó és végrehajtó hatalom. Kormány, törvényhozás, bíróság, központi vagy helyi szervezet, mind csak formális végrehajtó szerepet játszott, s csupán a JKP központi elhatározásainak végrehajtásáért volt felelős. Ez a centralizáció – gyakorlatilag a JKP uralta a teljes politikai mozgásteret – élesen eltér a politológia által leírt tiszta föderációs modelltől. Másrészt az alkotmány jelentős része az 1936-os szovjet alkotmány fordítása volt. Így Jugoszlávia föderalista struktúrája a szovjet mintát követte. Bebler mutat rá ennek egyik legfontosabb következményére, miszerint szovjet elvtársaikhoz hasonlóan a jugoszláv kommunisták is úgy vélték, hogy a kommunista forradalom náluk is örökre meg fogja oldani a nemzetiségi kérdést, ezért nem építettek be semmilyen használható eszközt a föderalista rendszer nemzetiségi konfliktusainak kezelésére, illetve azok megoldására.⁸

Az új föderációs berendezkedés kialakításakor Tito úgy biztosította magának az egyes tagköztársaságok engedelmességét, hogy minden tagköztársaságot bizonyos előnyökhöz – tekintély, terület vagy éppen mindkettő – juttatott. Vegyük számba ezeket a „juttatásokat”:

Tito a Bulgáriától Jugoszláviához visszakerült területeken létrehozta egy ún. Macedón Köztársaságát. Azaz a macedónokat újkori történetük során először ismerték el nemzeti-séggként, s az új Jugoszlávia keretei között nyerhettek el először állami létet. Belgrád mindent megtett annak érdekében, hogy a helyi lakosság regionális tudata kialakuljon és meggyökereztesse a macedóniai szlávok önálló, a szerbtől és főképpen a bolgártól egyaránt elkülönülő nemzeti identitását. Ennek érdekében már 1945-ben külön ábécét és helyesírási szabályzatot alkottak meg, s a macedón nyelv irodalmi szókincsét igyekeztek eltávolítani a bolgártól. Sőt még egyházalapításra is vállalkoztak, 1958-ban létrehozták az ohridi érsekséget, melyet 1967-ben macedón nemzeti egyházzá nyilvánítottak.⁹

A szlovénok is megvalósíthatták néhány fontos nemzeti követelésüket. Területi nyereséggént elkönnyelhették, hogy a két világháború közötti olasz kézen lévő területek Szlovéniához kerültek. Ráadásul tagköztársasági státuszt kaptak, azaz minden azelőtti jogállásnál kedvezőbb helyzetbe kerültek, osztatlan, Szlovéniának nevezett tagköztársaságban élhettek. Megalapíthatták a szlovén művészeti és tudományos akadémiát.¹⁰

A kicsiny Crna-Gora azonos jogokat kapott, mint a „agy tagköztársaságok”, ráadásul komoly központi fejlesztési forrásokhoz is jutott.¹¹

Bosznia-Hercegovinát, mint történelmi egységet az 1878-as határai között helyreállították, megkapta a tagköztársasági státuszt és ráadásként egy kijáratot az Adriára. Sőt később a boszniai muzulmánokat is a „nemzet” rangjára emelték, azaz azonos rangot kaptak Jugoszlávia öt szláv nemzetével.

Horvátország első közelítésben az 1945-ös jugoszláv újjászületés vesztese volt, elvesztette önálló államiságát, továbbá keleten és délen le kellett mondania bizonyos területekről Szerbia, Crna-Gora és Bosznia-Hercegovina javára. Valójában azért nyereségeket is elkönnyelhetett.¹² Egyrészt minden korábbi bűne ellenére megkapta a tagköztársasági státuszt, másrészt területi kompenzációt is kapott, nyugaton megkapta Isztria nagy részét, és Dalmácia azon területeit, melyek korábban olasz fennhatóság alatt álltak.

Zárójelben jegyezzük meg, hogy a fenti felsorolásunkból szándékosan kihagytuk Szerbiát, de ez nem azt jelenti, hogy Szerbiát az 1946-os alkotmány vesztesének tekintjük.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a Tito-féle partizán mozgalom 1946-ra újraservezte a jugoszláv államot. Ennek során egy új modellt alkottak meg, a föderatív kommunista állam modelljét. A két világháború közötti első jugoszláv államot fennállása egész ideje alatt éles nemzeti ellentétek jellemezték. Ezeket az ellentéteket a második világháború alatti tragikus történések még tovább élezték, de Titónak a föderatív kommunista állam modelljét felépítve sikerült a helyzetet hosszú időre stabilizálnia.¹³

3. A koszovói albánok és a föderatív modell (1945–1980)

Jugoszlávia 1941 áprilisi bukása után Koszovó olasz uralom alá került, Tito partizánjai csak 1944 őszén tudták ellenőrzésük alá vonni ezeket a területeket. 1944 decemberében a koszovói albánok megpróbálták elűzni Tito csapatait, a Bali Kombetar – az albán Nemzeti Front – fegyveres felkelést robbantott ki, de a balista erőket Titó csapatai két hónap alatt felőrölték.

Az 1945-től 1980-ig tartó Tito-korszakot a koszovói kérdés szempontjából két szakaszra oszthatjuk: első szakasz: 1945–1966, második szakasz 1966–1980.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a tanulmányunk bevezetőjében említett Tito-i centripetális kísérletre a második szakaszban került sor.

3.1. Az első szakasz (1945–1966) jellemzői

A koszovói albánok helyzetét egyfajta kettősség jellemezte az első szakaszban.¹⁴ A kettősség egyik oldalát az alábbi pozitívumok alkotják:

Az 1946. január 31-én kihirdetett alkotmány létrehozta Szerbián belül az ún. Koszovói-Metohija Autonóm Körzetet.

Az albánok felállíthatták saját oktatási intézményeiket – anyanyelvi oktatás –, amely folyamat abban csúcsosodott ki, hogy az 1950-es években Pristinában főiskola, majd az 1960-es években egyetem létesülhetett.

Albán nyelvű napilapok, folyóiratok és könyvek jelenhettek meg.

1963-tól az „autonóm körzet” tartománnyá vált, ami azt jelentette, hogy az albánok még több joghoz jutottak.

Mint Jugoszlávia egyik legelmaradottabb területe központi költségvetési támogatásban részesültek.

A koszovói albánok helyzetét jellemző kettősség másik oldala – egészen pontosan a negatív oldala –, hogy Belgrád Koszovót rendkívül szoros politikai és adminisztratív ellenőrzés alatt tartotta. Ennek jegyében a koszovói párt- és közfunkciók túlnyomó részét szerbekkel töltötték be, ráadásul a mindennapi élet felett komoly kontrollt gyakorló belügyi-biztonsági erőkben is elsöprő szerb túlsúly alakult ki. A szerb nemzetiségű Alekszander Rankovics belügyminiszter nevével fémjelzett koszovói politika jellegét jól mutatja, hogy az UBDA – Jugoszláv Állambiztonsági Szolgálat – még az albán nyelvű lapok vásárlóit is regisztrálta.¹⁵

A fenti kettősség negatív tendenciái jelentős mértékben csökkentek a Jugoszláv Kommunista Szövetség 1966. július 1-jei brioni plénuma után, ahol Rankovicsot Tito lemondásra kényszerítette,¹⁶ ami a titkosrendőrség – az UBDA – komoly háttérbeszorítását is jelentette.

3.2. A második szakasz (1966–1980)

A brioni plénumtól a Tito haláláig terjedő időszakot tekintjük a koszovói kérdés hosszú történetében azon korszaknak, mely arról szólt, hogy Tito megpróbált az albán centrifugális erőből centripetális erőt formálni.

Az 1967–1971 közötti jugoszláv alkotmányreformok tovább szélesítették a koszovói autonómiát. Egyfajta gesztusként a tartomány nevéből elhagyták a Metohija nevet, az albán hivatalos nyelvvé vált, újabb oktatási/kulturális jogokat és lehetőségeket kaptak. Ennek egyik legfontosabb megnyilvánulási formája volt, hogy az 1960-ben létrehozott pristinai egyetemet – amely a belgrádi egyetem tagozataként működött – 1969-ben önálló egyetemmé nyilvánították. Ez azt is jelentette, hogy a tanítás nyelve az albán lett. A pristinai egyetem a maga 40 ezer hallgatójával az 1980-as évek elejére Jugoszlávia 3. legnagyobb egyetemévé vált.¹⁷

Ráadásul miután 1971-ben Jugoszlávia és Albánia rendezte diplomáciai kapcsolatait, megnyílt a koszovói albánok előtt azon lehetőség, hogy anyaországukkal törvényes kulturális kapcsolatokat építhessenek ki.¹⁸ A politikai életben is megnövekedtek a koszovói albán politikai elit lehetőségei, az állami, a tartományi- és pártapparátusban egyre jelentősebb pozíciókat érthettek el.

Az albánoknak adott kedvezmények az 1974-es jugoszláv alkotmányban csúcsosodtak ki.¹⁹ Az új alkotmány rendelkezései következtében Koszovóban csaknem teljes állami struktúra épülhetett ki, a tartomány közvetlen képviselőt kapott a szövetségi párt- és állami testületekben, miközben saját belső ügyeit gyakorlatilag köztársasági önállósággal

intézhette. Koszovó „de facto” köztársasági helyzete egyetlen, de nagyon lényeges ponton tért el a „de jure” köztársasági helyzettől, ez pedig az a tény, hogy Koszovónak tartományként nem volt meg az elszakadási joga, amely elszakadási jog „de jure” megillette valamennyi köztársaságot.

A közjogi és politikai mezőben történő folyamatos jogbővülés mellett a gazdasági élet területén is nagyon komoly segítséget kapott Koszovó Belgrádtól. Koszovó a Tito-i jugoszláv állam legelmaradottabb régiója volt. Ennek ellensúlyozására folyamatosan központi támogatásban részesítették, sőt az 1970-es években ez a tartomány kapta az ún. össz-szövetségi fejlesztési támogatások legnagyobb hányadát.

1. táblázat. Koszovó részesedése az elmaradott régiók szövetségi fejlesztési alapjából

	1966–1970	1971–1975	1976–1980
Koszovó	30%	33,3%	37%

Forrás: P. Ramet: *Nationalism and federalism in Yugoslavia*. Bloomington. 1984. 199. old.

Itt kell megjegyeznünk, hogy 1945 és 1965 között a jugoszláv állam központi költségvetése finanszírozta a különféle területi támogatásokat, majd 1965-ben állították fel az ún. össz-szövetségi fejlesztési alapot.

4. A centripetális kísérlet és az albánok magatartása

Logikusan merül fel a kérdés, hogy a koszovói albánok, hogyan viszonyultak a Tito-i föderatív államhoz, lojalitással a centripetális erőket gyarapították, vagy illojalitással a centrifugális erőket növelték.

A kérdésre egyértelmű válasz nem adható. Az illojalitás meglétére komoly bizonyíték az 1968. november 27-i koszovói – és macedóniai – zavargások, amelyeken olyan jelszavak is elhangzottak, hogy Koszovó váljék a jugoszláv állam hetedik köztársaságává.²⁰ Ez a követelés különben az 1971-ben ismét felszínre kerül, de Titóék mereven elzárkóznak előle és így nem kerül be az 1974-es alkotmányba.

Az illojalitás mellett azonban fel tudjuk mutatni azokat a tényezőket is, melyek a lojalitás irányába terelték a koszovói albánokat. Ezek közül kiemelkedik az a gazdasági segítség, melyet Koszovó a központi költségvetéstől kapott. Általános történelmi tapasztalat Köztes-Európa – a Baltikumtól az Égei-tengerig – soknemzetiségű államaival kapcsolatban, hogy ha egy állam keretei között olyan kisebbség él, amelynek független állami léttel rendelkező anyaországa van, ez az anyaország mindig nagyon komoly vonzerőt gyakorol az adott kisebbségre.²¹ A koszovói albán kisebbségnek Albánia formájában létezett egy anyaországa, amely ráadásul irredenta magatartásra ösztönözte őket. Csakhogy Koszovóban jóval magasabb volt az életszínvonal, mint a kommunista Albániában.

Ráadásul a koszovói albánok utazhattak külföldre, külföldön munkát vállalhattak, lehetett saját földjük, gyakorolhatták vallásukat. Mindezen dolgokat a kommunista Albániától nem kaphatták volna meg, ezért az albán anyaország vonzereje jelentős mértékben csökkent a koszovói albánok szemében.

Az össz-szövetségi fejlesztési alapokból kapott összegeknek elméletileg szintén a lojalitás növelésének irányába kellett volna hatnia. De ez az eszköz sem működött.

2. táblázat. Az egy főre jutó GDP % a jugoszláv köztársaságokban és tartományokban

Év	Bosznia	Crna Gora	Horvátország	Macedónia	Szlovénia	Szerbia	Vajdaság	Koszovó
1955	80	80	120	60	160	80	80	40
1988	65	71	129	65	200	88	118	24

Forrás: P. Ramet: Nationalism and federalism in Yugoslavia. Bloomington. 1984. 194. old.

Mint a 2. táblázatból látható, annak ellenére, hogy Koszovó a legnagyobb mértékben részesült az össz-szövetségi fejlesztési alapokból, lemaradásának aránya Jugoszlávia többi köztársaságához és a Vajdaság tartományhoz képest mégis fokozódott. Koszovó egyre növekvő elmaradottsága növelte az albánok elégedetlenségét, kizsákmányoltság érzését és ezzel jelentősen csökkentette a jugoszláv állam irányába megnyilvánuló lojalitásukat.²²

Joggal merül fel a kérdés, hogy a jelentős támogatás ellenére miért fokozódott Koszovó leszakadása. A válasz kettős, egyrészt az egyik felelős az albánok nagy népszaporulata, amely bármekkora támogatást képest lett volna felszívni. Másrészt a gazdasági szakértők arra mutatnak rá, hogy a fejlesztési összegek túlnyomó része irracionálisan lett felhasználva.

Összefoglalva az ezen fejezetben elmondottakat, úgy véljük, hogy a 70-es években a koszovói albán kisebbség ingadozott a jugoszláv állam iránti lojalitás, illetve a vele szembeni illojalitás között. Az 1974-es alkotmány felvillantotta az albánok előtt azon lehetőséget, hogy történelmi távlatban egyenrangú jugoszláv állampolgárok lehetnek – értsd önálló köztársasággal rendelkezhetnek – a jugoszláv állam keretei között.

3. táblázat. Koszovó etnikai arányai 1921–1991

Év	Népesség száma (fő)	Albánok aránya (%)	Szerbek aránya (%)	Egyéb etnikum (%)
1921	439 000	65,5	20,4	13,9
1931	630 000	62,9	27,9	9,2
1961	964 000	67,1	27,5	5,4
1991	198 300	84,0	10,0	6,0

Forrás: História 2007/2. szám 18. old.

Az albánok súlyát jelentős mértékben megnövelték a Koszovóban lezajló demográfiai folyamatok.²³ Mint az a 3. táblázatból látható, 1961-től az albánok a demográfiai robbanás periódusába kerültek, aminek következtében arányuk az 1961-es 67%-os szintről 84%-ra növekedett. Ezzel párhuzamosan a koszovói szerbek létszáma az egynegyedes szintről az egytizedes szintre zuhant vissza. Magyarul Koszovó teljesen elalbánosodott, ráadásul mint az a 4. táblázatból látható, az albánok egyre nagyobb etnikai arányra tettek szert magán a jugoszláv állam keretein belül is.

4. táblázat. Etnikai arányok (%) a második jugoszláv állam keretei között 1948–1991

Etnikum	1948	1981	1991
Szerbek	41,5	36,2	35,9
Crnogoraiak	2,7	2,6	2,8
Horvátok	24,0	19,8	19,7
Muszlímok	5,1	8,9	9,9
Macedónok	5,1	6,0	6,3
Szlovének	9,0	7,8	7,4
Albánok	4,8	7,7	9,2

Forrás: A szerző saját szerkesztése Kocsis 1993. adatai alapján

Koszovó elalbánosodása megrémítette a szerbeket, akik az 1974-es föderatív alkotmánnyal nem tudtak és nem akartak megbékülni. A Koszovónak adott kedvezményeket úgy értékelték, hogy Szerbián belül „de facto” létrejött egy albán állam. Tito halála (1980) után ezek a szerb nacionalista hangok felerősödtek.

Az 1981 márciusi koszovói zavargások megadták Belgrád számára az ürügyet arra, hogy 1981 áprilisában belügyi csapatokat vessenek be és rendkívüli állapotot vezessenek be Koszovóban. Ennek keretében jelentős személycseréket hajtottak végre a tartományi- és pártapparátusban, majd számos párthatározat született a koszovói kérdés rendezéséről.

De kijelenthetjük, hogy 1981 áprilisa után Belgrád nem tudta konszolidálni a tartományt, elhúzódó konfliktus alakult ki Belgrád és a koszovói albánok között. Koszovó tartósan – egészen napjainkig – a jugoszláv/szerb állam válsággócává vált.²⁴

Jegyzetek

1. A migrációkról és a demográfiai folyamatokról lásd *Molnár Antal*: Az oszmán Koszovó. *História* 2007/2. szám 6–10. o., lásd továbbá *Csaplár Krisztián–Seres Attila*: Délszláv-albán erőviszonyok az Oszmán Birodalomban. A koszovói és monasztiri vilájet a 19–20. század fordulóján. *História* 2007/2. szám 11–16. old.
2. A Balkán-háborúk, illetve az első világháború utáni rendezésről lásd *Pándi Lajos* (szerk.): *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény. Osiris-Századvég.* 1995. 98. térkép 228–229. old.; 99. térkép 230–231. old.; 174. térkép 384–385. old.
3. *Bíró László*: Koszovó Jugoszláviában. *História* 2007/2. szám 17–21. old.; *Kaproncay Péter*: A koszovói konfliktus történelmi és kulturális háttere. In: *Krausz Tamás* (szerk.): *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak.* Napvilág Kiadó. Budapest. 1999. 3–36. old.
4. Erről bővebben lásd *Gulyás László* 2000: Tíz év Koszovó történetéből 1989–1999. A jugoszláv állam széthullása VII. *KAPU* 2000/8. szám 55–61. old.
5. *Sajti Enikő*: Tito. Politikai életrajz. Pannonica. Budapest. 2000. 93. old.
6. A határozatok teljes szövegét közli „Az AVNOJ határozatainak dokumentumai. Fórum Kiadó. Újvidék. 1974. 69–70. old.
7. A kommunisták útját a hatalomhoz lásd *Walter R. Roberts*: Tito, Mihajlovic and the Allies 1941–1945. Rutgers University Press. Newbrunswick. 1973. 87–112. old.
8. *Anton Bebler*: A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. *Európai Szemle.* 1992/3. szám. 116. old.
9. A macedón rendezésről lásd *Arday Lajos*: A makedón kérdés. In: *Arday Lajos* (szerk.): *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következik.* BIP Kiadó. Budapest. 184–209. old; továbbá *Juhász József*: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest. 1999. 123–124. old.
10. A szlovénok helyzetéről lásd *Sokcsevits és szerzőtársai*: Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest. 1993. 338–350. old.
11. *Juhász József*: Volt egyszer ... 123. old.
12. A horvátok helyzetéről lásd *Sokcsevits és szerzőtársai*: Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest. 1993. 308–327. old.
13. Ennek részleteiről lásd *Gulyás László*: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 2005.
14. A koszovói albánok történetéről lásd. *Alex Dragnich et al.*: The Saga of Kosovo. Columbia University Press. New York. 1984.; *Noel Malcom*: A short history of Kosovo. London. 1997.; *Juhász József*: Az albánkérdés Jugoszláviában. In: *Krausz Tamás* (szerk.): *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak.* Napvilág Kiadó. Budapest. 1999.
15. *Réti György*: Albánia sorsfordulói. Aula Kiadó. 2000. 321. old.
16. Tito és Rankovics küzdelmét és utóbbi bukásának részletes történetét lásd *Fejtő Ferenc*: A népi demokráciák története. Magvető Kiadó. Budapest. 1991. 195–200. old.

17. *Arday Lajos*: Jugoszlávia bel- és külpolitikája az 1970-es években. In. *Arday Lajos* (szerk.): Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következik. BIP Kiadó. Budapest. 8–106. old.
18. *Réti György*: Albánia sorsfordulói. Aula Kiadó. 2000. 322–323. old.
19. A JSZSSZK Alkotmánya. Fórum Kiadó. Újvidék. 1974.
20. *Pedro Ramet*: Nationalism and federalism in Yugoslavia. Bloomington. 1984. 199. old.
21. Ezen megállapításra Az Osztrák–Magyar Monarchia esetén lásd Gulyás László: Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2002. 168–188. old.
22. *Réti György*: Albánia ... 327. old.
23. Ezekről bővebben lásd *Kocsis Károly*: Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Teleki László Alapítvány. Budapest. 1993. 32–32. old.
24. Erről bővebben lásd *Gulyás László* 2000: Tíz év Koszovó történetéből 1989–1999. A jugoszláv állam széthullása VII. KAPU 2000/8. szám 55–61. old.

Felhasznált irodalom

1. Könyvek és tanulmányok

- Arday Lajos** (2002): A makedón kérdés. In. *Arday Lajos* (szerk.): Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következik. BIP Kiadó, Budapest.
- Arday Lajos** (2002): Jugoszlávia bel- és külpolitikája az 1970-es években. In. *Arday Lajos* (szerk.): Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következik. BIP Kiadó, Budapest.
- Anton Bebler** (1992): A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. Európai Szemle. 1992/3. szám.
- Bíró László** (2007): Koszovó Jugoszláviában. História 2007/2. szám.
- Csaplár Krisztián–Seres Attila** (2007): Délszláv-albán erőviszonyok az Oszmán Birodalomban. A koszovói és monasztiri vilájet a 19–20. század fordulóján. História 2007/2. szám.
- Alex Dragnich et al.** (1984): The Saga of Kosovo. Columbia University Press. New York.
- Fejtő Ferenc** (1991): A népi demokráciák története. Magvető Kiadó. Budapest. 1991.
- Gulyás László** (2000): Tíz év Koszovó történetéből 1989–1999. A jugoszláv állam széthullása VII. KAPU 2000/8. szám.
- Gulyás László** (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs, 168–188. old.
- Gulyás László** (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt, Budapest.
- Juhász József** (1999): Az albánkérdés Jugoszláviában. In. *Krausz Tamás* (szerk.): A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Juhász József** (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó, Budapest.
- Kaproncay Péter** (1999): A koszovói konfliktus történelmi és kulturális háttere. In. *Krausz Tamás* (szerk.): A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kocsis Károly** (1993): Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Noel Malcom** (1997): A short history of Kosovo, London.
- Molnár Antal** (2007): Az oszmán Koszovó. História 2007/2. szám.
- Pedro Ramet** (1984): Nationalism and federalism in Yugoslavia. Bloomington. 199. old.
- Walter R. Roberts** (1973): Tito, Mihajlovic and the Allies 1941–1945. Rutgers University Press. New Brunswick.
- Réti György** (2000): Albánia sorsfordulói. Aula Kiadó.
- Sajti Enikő** (2000): Tito. Politikai életrajz. Pannonica. Budapest.
- Sokcsevits és szerzőtársai** (1993): Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó, Budapest.

2. Segédkönyvek

- Az AVNOJ határozatainak dokumentumai. Fórum Kiadó. Újvidék. 1974.
- A JSZSSZK Alkotmánya. Fórum Kiadó. Újvidék. 1974.
- Pándi Lajos** (szerk.): Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény. Osiris-Századvég.